

Hivatalos bírálói vélemény

MOLNÁR ZSOLT

„A hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékelése” (2014)

c. MTA doktori értekezéséről (a továbbiakban „Értekezés”)

az MTA Doktori Tanácsa által küldött DT.58.017/14/08 iktatószámú felkérésében foglaltak szerint

Az „Értekezés”, melyet értékelni kell, azért különösen időszerű, mert éppen a napokban hangsúlyozta Magyarország államfője, hogy a fenntartható fejlődés mikéntje terén világméretű tudáshiány van. Kimondta, hogy minden ide vágó erőfeszítés minden szinten kiemelt, a nemzeti és nemzetközi szervezetek, kutatóintézetek, akadémiák munkájában is tükröződő figyelmet érdemel.

A magyar tájak fejlődést az utóbbi évezredben elsősorban a hagyományos tudás tartotta fenn. Ennek az alapigazságnak a fényében csillog értéke szerint Molnár Zsolt „Értekezés”-e.

Bevezető megjegyzések

A bíráló bevallottan elfogult a bírálatra megküldött dolgozat tárgyával kapcsolatban. Ez a hivatalos bírálatban szokatlan beismerés természetesen magyarázatra szorul.

Az elfogultság egyik oka, hogy közel fél évszázada figyeltünk fel először közösségeinknek a növényi környezettel kapcsolatos tudására (vö. Szabó és Péntek, 1976/1996 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*), és annak is három évtizede már, hogy elkészült a bukaresti Kriterion kiadásában megjelenő „*Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*” című, Péntek Jánossal közösen írott monográfiánk. Ennek előszava, pontosabban az ebből készült fülszöveg, a következő mondattal zárult: eredményeink „... a jövő mezőgazdasági fejlesztéseiben, a természet- és tájvédelemben is gyümölcsözteszethetők lesznek, ugyanis az /ember és növény/ kölcsönhatások alapos ismerete nélkül aligha képzelhető el a hosszú távú, hatékony fejlesztés”.

Molnár Zsolt az előttünk fekvő munkában igazolta az akkor feltételes módban fogalmazott mondatot. És nem csak igazolta, hanem messze túl is lépett rajta mivel összegezte azt, ami az elmúlt 2-3 évtized alatt a világ tudományosságában ezen a téren történt. Az összegzés immár nemzetközi összefüggésben mutatja a Kárpát-medence két különböző tájegységében (Hortobágy és a Gyimes-völgye) gyűjtött magyar népi tájgazdálkodási tudást. Egy olyan hagyományos tudásanyagot, amelyik nem csak Európában, de egyelőre a világon is sok tekintetben páratlan.

Az elfogultság tehát indokolt: amiről mi három évtizede csak álmodoztunk, most itt van előttünk, a maga szakmai teljességében

A másik oka is az elfogultságnak éppen ez: a teljességre való törekvés élménye. Molnár Zsolt doktori munkája nem az „Értekezés”-ek megszokott gyakorlatát követi, nem csak egy szűk szakterületre összpontosít (kissé sarkítva: *nem a semmiről mond el mindent*), hanem a nagy összefüggésekre figyel. Holisztikus szemléletű. Egy új tudományterületet – az etnotájökológiát – vezet be a magyar (és részben a nemzetközi) tudományba. Ez a megközelítés számos rész tudományt érint: etnobiológia, etnobotanika, etnozoológia, etnoökológia, agrobiodiverzitás- és etnobioidiverzitás-kutatás, néprajz, szociológia, valamint ezek hatása a természetvédelemre, de pl. a fogalomalkotás, szókincskutatás kérdéseiben érinti a nyelvészetet is. Az, hogy az etnotájökológia terén az elmúlt évtizedekben Magyarország

kiérdemelte a nemzetközi figyelmet és elismerést jórészt Molnár Zsoltnak és tanítványainak köszönhető.

A magyar tudományban az etnotájökológiát – elsősorban éppen az ebben a doktori munkában bemutatott hortobágyi és erdélyi eredményekre támaszkodva – jórészt a jelölt és az általa irányított iskola teremtette meg, és ez az „Értekezés” további ígéretes folytatást, további iskolafejlesztést jelez. A jelölt munkásságának oktatásra vonatkozó részét a bíráló egy habilitációs pályázat keretében már értékelte.

Az „Értekezés”-ben kutatott terület földrajzi és tudástörténeti összefüggésben is fontos. Térségünkben 1945 és 1995 között az egész Bioszférában páratlan „etnotájökológiai kísérletezés” folyt: 1949-1952 között történt egy gyors és erőszakos áttérés a hagyományos termelésről a szocialista termelésre, majd 1989-1992 között lezajlott egy nem kevésbé drasztikus folyamat a szocializmusról kapitalizmusra való visszatérésre. Mindkét váltásra az volt a jellemző, hogy válogatás nélkül pusztította az előző korszak értékeit. Nem tudjuk kellő mélységében ma sem, hogy „... a hagyományos ... paraszti kultúrának a rendszeres 'lesajnálása' milyen hatással volt a pusztulási folyamatra”

Mivel az „Értekezés” – érthető okokból – nem tér ki a magyar népeiséget a XX. században érintő nagypolitika tájökológiai következményeire, a történelmi tragédiák egyetlen – a magyarság számára előnyös – lehetősége érdemel itt és most külön figyelmet: az, hogy a magyarság ma nyolc országban vizsgálhatja anyanyelvi szinten a táj és a kultúra változásai közötti kölcsönhatásokat (pg. 112). Ez „Értekezés” ilyen vizsgálatokat szintetizál két EU-tagország (Magyarország és Románia) területén.

A bírálónak nem volt előírt feladata Molnár Zsolt tudományos munkásságának számszerű értékelése. Mindössze annyit jegyezne meg, hogy ezt a munkát itthon és külföldön egyre többen ismerik és idézik annak ellenére, hogy az érintett szakterületeken még kevesen dolgoznak és a területnek nincs kellő elismertsége sem (maimagyarul: nincs magas impakt-faktorú publikációs fóruma).

Végezetül – az „Értekezés” szerzőjének merész, de rokonszenves példáját tovább követve (vö. 5.2.2.3.4. *A pásztorok tudása és a vegetációtanulmány – személyes vonatkozások*) álljon itt egy személyes vallomás: a bíráló immár meglehetősen hosszú szakmai pályáján nem emlékszik még olyan munkára, amelyik ilyen sok örömmel és tanulsággal szolgált volna számára és ugyanakkor ilyen keményen megdolgoztatta volna, mint ez az „Értekezés”.

Eljárásrend

A továbbiakban az MTA Doktori Tanácsa által küldött DT.58.017/14/08 iktatószámú felkérésében foglaltak szerint eljárva („a bírálói véleményben a doktori mű és a doktori mű összefoglalója (tézisek) alapján részletesen értékelni kell a kérelmező művének tudományos eredményeit és hiányosságait, továbbá azt, hogy a mű hiteles adatokat tartalmaz-e”)

1. értékelem a kérelmező művének tudományos eredményeit;
2. rátérek azokra a javaslatokra, melyek az általam vélt hiányosságok javítása révén növelhetik a munka értékét;
3. nyilatkozom az adatok hitelességéről valamint végül;
4. javaslatot teszek a mű elfogadására és a nyilvános vita kitűzésére.

1. A mű tudományos eredményei

- 1.1. Eredetiség:** Az „Értekezés” új tudományos eredményeit a munka tartalmazza, az összefoglaló összefoglalja és – remélhetőleg – a doktori védésen az előadó fel fogja sorolni. Ezeket az eredményeket a bíráló írója elfogadja; ismételt felsorolásuk ezért itt felesleges. Most csak néhány olyan általános eredményre és

szempontra hasznos felhívni a figyelmet, melyeket a szerző nem, vagy nem kellően emelt ki. A kritikai megjegyzések a bíráló második fejezetébe kerültek.

- 1.1.1. **A cím** és a tartalom viszonya: lásd 2.1.
- 1.1.2. **Célkitűzés**: lásd 2.2.
- 1.1.3. **A mintaterületek kiválasztása** a nemzeti önismeret és a nemzetközi magyarság- ismeret szemszögéből is figyelmet érdemel.
 - 1.1.3.1. **Hortobágy**: a *tundra*, *tajga* és *sztyeppe* etno(táj)ökológiai fogalmak a hagyományos tudásból kerültek a tudományba. A **puszta** – bár szláv gyökerű és nem vált nemzetközi műszóvá – a kevés nemzetközileg ismert és használt magyar szavak egyike. Az, hogy mi ezeket a téziseket magyarul vitatjuk itt meg, több szálon is kapcsolódik az egykori magyar, nagyállattartó pusztai életformához. Molnár Zsolt „Értekezés”-e a kérdés első komoly – bár nem előzmények nélküli – etnoökológiai megközelítése (vö. Vámbéry A., 1882, *A magyarok eredete : ethnologiai tanulmány*. Bp., a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, pg. 203-224, <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=3265> ; Rona-Tass András számos munkája stb.);
 - 1.1.3.2. **Gyimes**: ez a területválasztás is értelmezhető jelképesen, bár tudom, hogy nem a gímszarvas-legendával, hanem egy özönnövény – az *Ambrosia* – gyimesi hiányával és a szénanáthával volt eredetileg ok-okozati összefüggésben. Komolyra fordítva a szót: a területnek magyar és román neve is etnoökológiai gyökerű (erről később) és ez nemzetközi, de kiemelten a magyar és román nemzetek közötti összefüggésben külön figyelmet érdemel;
 - 1.1.3.3. **Különösen szerencsés, hogy** a gyimesi mintaterület a hortobágyinak tájökológiai ellentétele, arról nem is beszélve, hogy mindkét állapotfelmérés a magyarok lakta tájak jövőbeni sorsának monitorozására is alkalmas lehet az elkövetkező évtizedekben.¹
- 1.2. **Szemléletformáló (paradigmatikus) eredmények**: teljes mértékben egyet lehet érteni a szerzővel abban, hogy „*A népi növényzet- és tájismeret egész tudományos szemléletünket, természetvédelmi kezelési elgondolásainkat alakítja ... a figyelembe vett szempontokat egy fontos elemmel bővíti*” (pg. 111/3. bekezdés: 6.4. *A hagyományos ökológiai tudás és a tudomány viszonya*). Ezek a kutatások segíthetnek elmozdulni a pusztán adatokra és nem az értékekre tekintő tudományos szemlélettől és közeledni egy, a fenntartható fejlődést jobban segítő, az értékeket és összefüggéseket jobban felismerő magatartás kialakulása felé, azaz „*távolodni a pozitívista és amorális világnézettől, és közeledni a holistább és etikusabb felé*” (pg. 119, alulról az utolsó bekezdés).
- 1.3. **Módszertani eredmények**: mindkét mintaterületen olyan eredeti elemeket tartalmazó és olyan mélységbe hatóan vizsgálta a szerző az etnoökológiai tudást, mint még előtte senki. Ez egy olyan eredmény, mely a követő-kutatások számára is ígéretes és magyarázza pl. azt, hogy a gyimesi magyar élőhelyismeret miért bizonyult eddig a világon a leggazdagabbnak (éppen az alkalmazott módszereknek köszönhetően is). Az is részben módszertanból fakadhat, hogy pl. sok név hiányzik az eddigi kutatások fényében Gyergyóban (nagyobb területen), viszont „*olyan név nincs, ami Gyergyóban előkerült, de Gyimesben nem*” (pg. 77). Ugyancsak a saját módszertan – mely révén több, mint 3000 esetben kérdezhetett rá 150 vadon termő növény élőhelyére – kidolgozásának tudható be, hogy

¹ A jószándékú amatőrök érdeklődésére jó példa Széna Béla, 2011, <http://szekelypajzs.org/index.php/hirek/120-szekely-foeldrajzi-nevek-etimologiaja>)

„Gyimesben „... egyetlen völgyben kb. 6000 hektáron ezideig legalább 142-148 népi élőhely-kategóriát találtunk ... ami magasabb, mint bárhol máshol a világon!...”

- 1.4. A továbbiakban, szinte véletlenszerűen és csak a példák kedvéért idézzünk az „Értekezés”-ből néhány részletet, mely a hagyományos tudás és tudományos tudás viszonylatában új területekre vezet(het):
 - 1.4.1. **Etnofenológia**, populáció-robbanások „*felfordul a mező*”: pg. 61-62. a bíráló számára azért különösen érdekes adalék mert éppen 2013-ban figyelt meg tömeges *Erophila*-virágzást a Somló-hegyen, amit nagyon száraz nyár követett, majd 2014-ben ez a „*felfordulás*” elmaradt (nem volt tavaszi *Erophila* fácies) viszont nagyon csapadékos nyár következett. Aki valóban tudja a jelenség magyarázatát, alighanem komoly nemzetközi idézettségre számítható publikáció várományosa.
 - 1.4.2. **Új élőhely-kategóriák**: „*marékkal rakott föld*” (pg. 95. és másutt is) négyzet-deciméteres léptékű, valóban tenyérnyi, maroknyi terület és elméletileg is izgalmas adat; a „*bodorkás*” is az ... teljesen függetlenül attól, hogy a cönológia ezt csak „*fácies*”-ként tudja értelmezni!
 - 1.4.3. **Az Akáckérdést** etnotájökológiai megközelítésben – különösen az újabb EU-s állásfoglalások fényében – egy angol nyelvű kiadás esetén volna fontos részletesebben is bemutatni (pg. 58.).
- 1.5. **Oktatáspolitikai, tanrendekre kiható eredmények**: az „Értekezés” immár konkrét kutatási eredményekre támaszkodva hívja fel a figyelmet az egyetemi (és hozzátéve: az iskolai) képzésben szükséges tantervi módosításokra is, pl. „...*kutatóbiológusok egyetemi képzése során a gazdálkodási ismeretek ... elmaradnak. Ma már ezt kimondottan károsnak érzem ...*”²
- 1.5.1. Külön figyelmet érdemelnek az „Értekezés” pásztorképzése vonatkozó javaslatjai (p. 118/4. bekezdés, de másutt is).
- 1.5.2. Az „Értekezés” 114-115 lapján, az etnobotanika és a tananyagfejlesztés viszonyáról írottak súlyos kérdésekké vezetnek, mint pl. ahhoz, hogy egy érettségizett diák természetismerete meg sem közelíti egy „*iskolázatlan paraszt*”-ét (lásd erről már: Szabó és Péntek 1976/1996).
- 1.6. **Nyelvészet**: A munka a magyar lexikológia szempontjából is maradandó eredményeket tartalmaz, hiszen a növény(zet)ismeret tekintetében megbízhatóbb, mint az eddigi nyelvi gyűjtések többsége (v.ö. pl. pg. 30. és tovább, valamint a táblázatos összeállítások és a Függelék). Különösen nagy értéke a munkának, hogy kimutatta, a népi terminológia esetenként árnyaltabb és gazdagabb mint a tudományos, sőt néha az állandóságban és az egyértelműségben is versenyképes azzal (v.ö. pg. 35-40 és tovább). Az „Értekezés” nyelvi értékét a szerző egy személyes megjegyzése is jól érzékelteti: az „*elemzések során az általam használt köznyelv és szaknyelv is közelebb került egymáshoz ... mélyebben élhettem meg anyanyelvemet ... úgy érzem, mintha funkcionálisabbá, holisztikusabbá, tájba- illetőleg kultúrába ágyazottabbá, rövideen: élőbbé vált volna tudásom*” (pg. 97)”³
- 1.6.1. Álljon itt most egyetlen nyelvi példa még, a „**gurdinyos**” (mezei aszattal, és talán más *töviskes*-ekkel sűrűn benőtt terület). Erre az irodalmi nyelvből csak Veress

² Ez vonatkozik a természetvédelem és a genetikai tartalékok viszonyára is.

³ Milyen jó volna, ha más doktori munkák szerzői is hasonló érzésekkel zárhatnák le kis- és doktori értekezéseiket ... Akkor talán nem kellene mondataikat (gondolatban) folyamatosan hunglishről magyarra fordítani.

- Péternél találtam adatot. A magyar nyelvészek is félreértelmezték – hangszeres zenészek, gordonosnak gondolták. (<http://nszt.nytud.hu/pdf/G.pdf>), (http://adattar.vmmi.org/cikkek/10270/hid_1973_01_10_pinter.pdf). A „gurdiyos” minden helyes adata Molnárnak és munkatársainak köszönhető.⁴
- 1.6.2. **Természetvédelem, fenntarthatóság:** egyetértünk a szerzővel abban, hogy a helyi ökológiai tudás összegyűjtése a „*részvételi természetvédelmi kezelés első lépésének tekinthető*” (pg. 82).
- 1.6.3. **Etnogeobotanika:** lehet, hogy csak a bíráló szempontjából fontos annak a vitának a kezdeményezése, hogy a „*népi élőhelynevek ... nem feleltethetők meg a tudományban alkalmazott növénytársulás-konceptiónak*” (pg. 76.). Mivel a tudományos élőhely-osztályozási rendszer azoknak a megfeleltetéseknek az idején, amelyekkel az „Értekezés” szerzője vélhetően vitatkozik (Szabó in Szabó és Péntek 1985, Rab 2001) még kidolgozatlan volt és az Á-NER listákat éppen azért kellett kidolgozni (v.ö. pl. www.novenyzetiterkep.hu/magyar/node/366), mert egy élőhely ritkán feleltethető meg egy-egy növénytársulásnak, immár az a kérdés, hogy a népi és a tudományos élőhely-osztályozás mennyiben feleltethető meg egymásnak. (lásd még: 5.1 a jelen bírálóban).
- 1.6.4. **Néprajz:** nincs tudomásunk arról hogy a témában folyt volna magyar nyelvterületen néprajzi kutatás az élőhelyekkel kapcsolatos hagyományos társadalmi (explicit, „shared”) tudás és az egyéni tapasztalatokat rögzítő, esetenként még sohasem verbalizált (implicit) népi tudás monografikus felmérésére. (vö. pg. 80).
- 1.7. **Szakirodalmi szintézis:** a kérdésben valamennyire tájékozott olvasó számára aligha lehet kétséges, hogy a bíráló tárgyat képző „Értekezés” korszakhatárt jelző érdeme a teljességre törekvő szakirodalmi szintézis (lásd még 4.3 a jelen bírálóban). A szintézis záró időpontja az „Értekezés” megírásának éve, és akad benne példa az egyes szerzők utolsó években bekövetkezett szemléletváltozásának nyomon követésére is (lásd pl. Sutherland és mts. 2004 vs. u. ök 2013, vö. pg. 108-109 első bekezdés). Az összeállítás nemzetközi szegmensében (a kor szellemének megfelelően) szinte kizárólag csak angol nyelvű címek sorakoznak, sokat segítve a kérdésben most induló kutatóknak a továbblépésben (lásd még: 4.3 ebben a bírálóban)..
- 2. Javító szándékú, kritikai megjegyzések**
- 2.1. **Címválasztás (kulcsszavak):** Az „Értekezés” címe („*A hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékelése*”) és tartalma nem fedi pontosan egymást; inkább a kutatási programra, mint a bemutatott eredményekre vonatkozik. Igaz ugyan, hogy folyamatosan és részletesen kitekint az adott témában eddig publikált nemzetközi szakirodalomra is, de eredményei csak a (Gyimesek miatt tágran értelmezett) Kárpát-medence két mintaterületen gyűjtött magyar adatokra és ezen belül is elsősorban a füves és irtott területekre korlátozódnak. Mindenképpen indokolt volna tehát (különösen a munka remélt angol nyelvű változatában) további kulcsszavakat tartalmazó (al)cím beiktatása (pl. Kárpát-medence, Hortobágy, Gyimes, gyepterület stb.). Ez a pontosítás azért is indokolt, mert mi magyarok valóban otthon érezzük magunkat az egész Kárpát-medencében, de pl. az „*ez nagyban segítheti a bizonyosság-alapú ... természetvédelem hazai megvalósulását*” típusú megfogalmazások angol fordításban már félreértelmezhetőek lehetnek.(pl. a 109/3. bekezdés utolsó mondata).

⁴ (http://www.zpok.zoldpok.hu/img_upload/cb39111eba7a31c9c0e48686fa8e3c87/2010_Moln_hoffmann_Kornyeztort_Konf_abs.pdf ; http://www.zpok.zoldpok.hu/img_upload/cb39111eba7a31c9c0e48686fa8e3c87/2011_Molnar_Hortobagy_novenyzet_BK_uncorrected_proof.pdf)

- 2.2. **Célkitűzés és annak megvalósítása:** A 2. fejezet címe (*Fő célkitűzések*), és különösen annak („fejezet”-ként igen rövid) tartalma sem kimondottan az „Értekezés” témájára, hanem inkább az egész kutatásra vonatkozik, és ezt az 1. pont zárójeles megjegyzésében a szerző is jelzi. Nem szerepelnek viszont a célok között itt olyan fontos, a munkában megvalósult célkitűzések, mint az etnotájökológiai kutatások módszertanának a kidolgozása, az etnotájökológiával kapcsolatos magyar és nemzetközi szakirodalom kritikai áttekintése stb. Nem tekinthető célkitűzésnek viszont például hogy „*úgy érezzük, ... a magyar észjárás növényzeti oldalához is adalékokkal szolgálunk*” (pg. 14.), vagy „*... a szintézis még előttünk álló feladat*” (u.ott).⁵
- 2.3. **Kutatási területek:** a dolgozat kiadása – különösen idegen nyelvű kiadása – esetén ajánlott egységesíteni a két összehasonlított kutatási terület jellemzését, hogy bizonyos adatok mindkét területről egységesen, egymással összehasonlítható módon szerepeljenek mint pl. állatállomány, meteorológiai adatok (évi középhőmérséklet és évszakos csapadékviszonyok Gyimesben és a Hortobágyon pg. 15. stb., stb.). Az sem világos, bár sejthető, milyen alapon kerültek sorrendbe a két terület legfontosabb növénytársulásai (Tab. 1., Tab. 2.). A területek jellemzésébe olyan részek is kerültek, amelyeknek a helye inkább az „*Eredmények*” fejezetben volna (és ott szerepelnek is, itt inkább csak ismétlések, pl. pg. 18, felülről az első bekezdés). Ugyancsak egységesítendő – a lehetőségek korlátain belül – a hortobágyi és gyimesi lakosság jellemzésére használt szempontrendszer (össztlakosság, népsűrűség, foglalkozási csoportok, dinamika stb.)
- 2.4. **Módszertani kérdések** (metodológia, koncepció):
- 2.4.1. Fejlesztés alatt álló kutatási módszerekről lévén szó, egy esetleges angol kiadás esetén erre a fejezetre érdemes nagyobb figyelmet fordítani, mert a „követők” csak pontos leírások alapján tudnak majd ... „követni”. Külön is meggondolandó volna pl. a kép-felismerés módszerének alaposabb dokumentálása (pg. 26-27, és lásd pl. pg. 31, 3. ábra és tovább). Másrészt a bírálót például igencsak érdekelte volna minden *Galanthus nivalis*-szal kapcsolatos kérdés és válasz. Mindez azért kívánkozik ide, mert mutatja, hogy az alapadatok (pl. CD-formátumú) közzlése egészen váratlan körök érdeklődésére is számot tarthat majd.
- 2.4.2. Az Adatközlők és tanítómesterek felsorolása a módszertani fejezet elején etikus ugyan, de talán nem indokolt. Ezért meggondolandó ennek a résznek a fejezet végén való szerepeltetése. Helyes viszont az, hogy az adatközlők ide, és nem a „Köszönetek” közé kerültek.

3. Eredmények közzlése:

3.1. Szakkifejezések, fogalmi kérdések (terminológia)

- 3.1.1. **Az új tudományterület** (ethnotájökológia) magyar megnevezését (*népi tájgazdálkodás?*) a bíráló nem találta az „Értekezés”-ben. A tudományterület szabatos, fogalmi meghatározására és rész-tudományainak felsorolására, azok meghatározására is érdemes lett volna egy fejezetet szentelni valahol az „Értekezés” elején. Csak a példa kedvéért: az etnopedológia fontosságára pl. a „marokkal rakott föld” kérdése vagy az „iszapgiliszta” (pg. 57) igen jó példák. Az

⁵ A népi ökológiai fogalomalkotás (szimbolikus v. tárgyyszerű) eleminek összehasonlítása, vagy annak a bizonyos „magyar észjárás”-nak, pontosabban az észjárás sokféleségének etnoökológiai szempontú vizsgálata nem egy, de több doktori dolgozat témája is lehet a jövőben.

etnomikológia, etnopomológia stb. eredményeire viszont alig van, vagy egyáltalán nincs utalás az „Értekezés”-ben (lásd pl. Zsigmond Győző munkásságát és a jelen bírálat 3.1.3.).

- 3.1.2. **A „csángó-kérdés”:** a csángó kifejezés használata magyar vonatkozásban egyre inkább hasonló megítélés alá esik, mint az oláh, tót, rác, cigány nevek a román, szlovák, szerb, roma népesség tekintetében (v.ö. Péntek János tanulmányát a „csángó” vs. „moldvai magyar” vitáról: Péntek J., 2014, *A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről*. Magyar Nyelv 110: 437-447.). Ezért, valamint azért is, mert a hagyományos „csángó” fogalom önmagában is komplex népességet takar, az „Értekezés” jövőjét tekintve is meggondolandó volna a vizsgált etnikai csoportot „gyimesi magyarság”, „gyimesiek” v. éppen „hidegségiek” névvel jelölni, hiszen a terület lakossága a kutatás idején nyelvileg meglehetősen egységes és eléggé eltérő a klasszikus értelemben vett „csángóság”-tól, azaz a moldvai magyarságtól (bár földrajzi értelemben már kétségtelenül ők is moldvaiak). A javasolt megoldás egyébként az „Értekezés”-ben gyakran előfordul (lásd pl. a 76. old. 4. bekezdés).
- 3.1.3. **A gímszarvas** (*Cervus elaphus*) a magyar etnogenezis-legenda jelképes állata. A „gímes” = gímszarvasos völgy /így, hosszú í-vel?! etnoökológiailag értelmezhető. A „Gyimes” és az ebből létrejött román *Ghimes* forma aligha. Ez a kérdés elvezet ahhoz is, hogy az „Értekezés” szerzője menthető-e (vagy bírálható-e) azért, hogy az etnotájökológiát, a népi tájgazdálkodást szinte csak etno(geo)botanikai szempontból kutatta és az állatvilágot mint ökológiai rendszerjellemezőt alig vette tekintetbe. Ezen a téren azonban a bíráló sem illetékes.
- 3.1.4. Részben ide tartozik annak a megjegyzése, hogy a kutatás alig terjedt ki a szántókra, konyhakertekre, gyümölcsösökre stb., pedig ezek is etnotájökológiai elemek. Az ilyen vizsgálatok a népi taxonok pontosításában is segíthetnek majd; pl. a *vad fuszulykavirág/fuszujka~?* = *Phaseolus* népi növénynévnek *Convolvulus*-ként való azonosítása lehetséges ugyan, de egy konyhakertet ismerő számára elég valószínűtlen (vö. pg. 72.; lásd még a bírálatban az agrobiodiverzitás és etnobiodiverzitás kérdésével kapcsolatos megjegyzéseket; 4.3.).
- 3.2. **Szerkezeti és formai kérdések** (struktúra és tipográfia)
- 3.2.1. **Tartalomjegyzék:** Az „Értekezés” természetéből adódóan (sok szempontú kutatás két mintaterületen és az eredmények szintézise) a tartalomjegyzék általában 3-5 szintre tagolt, és néha a 6. szintre is szükség lett volna, mint pl. 5.2.2.3.2. a *szikespuszták természetvédelmi kezelése* esetén. Ennek a szintnek a tipográfiai elkülönítése megoldatlan maradt.
- 3.2.2. **Nyomatott forma:** szintén megoldatlan és szinte megoldhatatlan gond, hogy az „Értekezés”-ben a tudományos (latin) és a népi „szakkifejezések” egyaránt dőlt betűvel szerepelnek és nem mindig eldönthető, hogy a szerző éppen melyik értelemben használja az adott kifejezést (pl. „*cickóros puszták*” pg. 41.; „*leveles-erdő*” pg. 68; „*vág-tér*” pg. 69., 1. lentről, „*legtáplálósabb*” pg. 91. stb.). Ez azért is izgalmas, mert a „*puszta*” elsődlegesen nyilván népi (etnotájökológiai) terminusként került be a magyar és nemzetközi tudományos nyelvbe, de végül visszaáramolhatott a népnyelvbe, ahonnan aztán most ismét felgyűjthető – ami a **’magyar népi → tudományos → népi → nemzetközi tudományos’** terminológiai kölcsönhatások ritka-szép példája.
- 3.2.3. Nem volt célja a munkának a gyimesi román-magyar nyelvi kölcsönhatások kutatása. Ez pl. a „lok” (r. „loc” olv. lok = hely) v. a „gerád” (r. „gard” olv. gárd = kerítés) esetében megoldatlan kérdésekhez vezet (v.ö. pg. 43 és másutt is). Különösen érdekes itt a „*lokhely*” = *völgyalj* alak (pg. 98/felülről a 4. sor nem a

- táblázatban!), ami csak egy lépésre van a „malombába”-tipusú román-magyar körkörös-kölcsönzéstől: „*loc numit Lokhely*” azaz „*hely-hely-nevű-hely*”.
- 3.2.4. „*Tövishes*” – saját adataink (Péntek-Szabó 1985 pg. 335) fedik a Molnár jelezte jelentést, de sajnos, mi sem figyeltünk megfelelően erre a népi terminusra.
- 3.3. **Isméltések:** az „Értekezés” szerkezetéből fakadóan elég gyakoriak (pl. 64/2. bek. lentről; pg. 69 1. bekezdés fent, pg. 105/34 bekezdés lentről a parcellarotációról, de másutt is; 110/3. bekezdés felülről; 119 alulról a 2. bekezdés és másutt is pl. „*a nemzeti park meg akarja őrizni az ősi életet, de ... elpusztítja*” azt).
- 3.3.1. **Bekezdések logikai sorrendje:** a tárgyalásnak megfelelő. Ajánlható sorrendeserék ritkán fordulnak elő, ezeket a bírálati példányban jeleztük (pl. a 76. old. felülről harmadik bekezdése logikailag előbbre kívánkozik).
- 3.3.2. **Túlmagyarázás:** ritkán fordul elő (pl. pg. 55/2. bekezdés felülről).
- 3.3.3. **Jobban kifejezhető rész** nyilván volna az „Értekezés”-ben, de ennek a megítélése elsősorban az adott olvasó érdeklődésétől függ. Például a 106. oldalon, amikor az Alpok és a Gyimesek gyepterkezelési gyakorlata kerül szóba, talán több figyelmet érdemelt volna az *Anthriscus*-os faciesek feltűnő gyakorisága az Alpokban és ezek a mai helyzetének bemutatása a Gyimesekben. Ez izgalmas fenntarthatósági, természetvédelmi, és összehasonlító (etnotáj)ökológiai kérdés.
- 3.3.4. **Táblázatok:** a 16 szövegben lévő táblázat számozása, tartalma rendben van. A „Függelék”-be került táblázatok viszont nehezen hivatkozhatók.
- 3.3.5. **Ábrák és képek:** az alapszövegben lévő 6 ábra számozása, tartalma rendben van. A „Függelék”-be került képek viszont nincsenek beszámozva és így pontosan hivatkozni se lehetett ezekre a szövegben.
- 3.3.6. **Függelékek:** az „Értekezés” 32 függeléke a munka szerves része. Szervesülését viszont nehezíti, hogy számozatlanul keverednek benne a táblázatok, képek és szakirodalmi adatok.
- 3.3.7. **CD-melléklet:** A bíráló számára az „Értekezés” digitális változata hozzáférhető volt ugyan, de a CD-formátum a bírálendő anyagnak nem volt hivatalos része. Ez azért nehezíthető, mert (érthető és indokolható módon) az „Értekezés” nem tartalmazt betűrendes mutatórendszert, így nem lehetséges a munkában a részadatok gyors keresése. A CD-melléklet kiváltotta volna a gyorskeresést szolgáló „Mutató”-kat. A kiber-közlés azért nem megoldás erre a gondra, mert gyakran kérészerű és (a CD-vel ellentétben) nehézkes a könyvtári nyilvántartása.
- 3.4. Nyelvezet, fogalmazás, helyesírás (stílus, ortográfia)**
- 3.4.1. **Nyelvezet:** az idegen szakkifejezések nem megkerülhető, de nem mindig szükséges használatától eltekintve (száliciencia = láthatóság, u.ott, de „magyarosan” csak a 95/2sor alulról!; ökológiailag releváns pg. 9/49 sor), vagy az „interjúzás” = kérdezés pg. 47.) az „Értekezés” nyelvileg igényes, a pontatlan fogalmazás ritka (pl. „... mérgező (*Veratrum album*), vagy a szénának kellemetlen ízt adó (*Helleborus purpurascens*)” – ami azért pontatlan, mert a *Helleborus* is mérgező).
- 3.4.2. **Helyesírás:** megfelelő és következetes, a vitatható kérdések (pl. szikes vs. szíkes , gimes vs. gímes) túlmutatnak az „Értekezés”-en.
- 3.4.3. **Sajtóhibák** az „Értekezés”-ben kimondottan ritkák, pl. pg. 32/7.sor alulról: Györi – Góri helyett; 94/2sor alulról food – foof helyett stb. Kérdéses a „Ceau” > „Csau”> „Chau” átírás; a magyar átírás szerint inkább „Csáu”, „Csau” lehetne (pl. pg. 102/alulról a 10. sorban, de másutt is, pl. pg. 103).
- 4. A munkában felhasznált adatok hitelessége**
- 4.1. Hortobágyi adatok: hitelessége kétségtelen.
- 4.2. Gyimesi adatok: hitelessége sem kétséges.

- 4.3. **Szakirodalmi adatok:** a szakirodalmi szintézis a munka egyik nagy értéke. Természetesen semmilyen szintézis nem lehet teljes. De a magyar szakirodalomból talán érdemes volna még beépíteni az „Értekezés” publikált formájába pl. Várkonyi Á, Kósa L. (szerk.) 1993, *Europa híres kertje (Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról)*. 223-257. Orpheusz, Budapest, ebben Rab János (1993) *Az etnogeobotanika - mint történeti ökológiai segédtudomány* In R.Várkonyi Á, Kósa L. i.m. 223-257. Ami a nemzetközi szakirodalmat illeti, a bíráló elsősorban az „agrobiodiverzitás” kérdésének mellőzését nehezményezheti szakmai elfogultsága okán (vö. Hammer, Piepho, Szabó 2013, *Agrobiodiversity. Environmental Technology and Engineering*. Published Online: 15 JAN 2013. DOI: 10.1002/9780470057339.vnn103), annál is inkább, mert a legelők és kaszálók (ethnotájökológiai) megközelítése egyúttal az agrobiodiverzitás kérdéskörébe is beletartozik. Francia nyelvterületről talán megérdemelné majd az irodalomjegyzékbe felvenni a Bérard L., Cegarra M., Djama M., Louafi S., Marchenay Ph., Roussel B., Verdeaux F. (eds.) , 2005, *Biodiversity and Local Ecological Knowledge in France*. INRA, CIRAD, IDDRI, IFB, /, MEDD French Ministry of Ecology and Sustainable Development, Paris. / c. munkát.

5. Kérdés:

- 5.1. **Az „Értekezés” szerzője hogyan látja a kutatás jelenlegi szakaszában a népi növényzeti nevek (pl. szörcsés, zászpás stb.), a tudományos társulás-nevek és a tudományos élőhely-osztályozási rendszer viszonyát a nevek formai és tartalmi állandósága, illetőleg jövőbeni használhatósága szempontjából, különös tekintettel a „részvételi tájgazdálkodás” szempontjaira?**

6. A Bíráló számára kötelezően előírt JAVASLATOK

- 6.1. Az előbbieken felsoroltak alapján:
- 6.1.1. **Javasolom** Molnár Zsolt „*A hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékelése*” (2014) c. munkájának „MTA Doktori Értekezés”-ként való elfogadását;
- 6.1.2. **Javasolom** Molnár Zsolt „*A hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékelése*” (2014) c. munkájának „MTA Doktori „Értekezés”-ként való elfogadását követően a munka nyilvános vitáját.

Balatonfüred, 2015. jan. 2./15.

SZABÓ T. Attila
az MTA doktora